

לפרשת יתרו: עשרת הדברות

עשרת הדברות הן אחד היסודות של כל התורה כולה. הן שנחקקו על הלוחות שהוריד משה רבנו מהר סיני. הן הדברים ששמעו בני ישראל מהר סיני. על פי המדרש, תרי"ג אותיות שבעשרת הדברות הן כנגד תרי"ג המצוות, ויש מן הגאונים והראשונים שכתבו פיוטי "אזהרות" שבהן נמנו תרי"ג המצוות כפירוט של הדברות. כגון, שמנו את מצוות עריות, קידושין וגירושין, וכל סדר נשים ב"לא תנאף", את דיני הממונות ב"לא תגנוב", את המועדים ב"זכור את יום השבת לקדשו" וכיוצא בזה. פיוטים שכאלה נכתבו על סמך ההנחה שעשרת הדברות הן תמצית של כל התורה כולה.

עם הבנת חשיבותן של עשרת הדברות, מתבקשת התמיהה, מדוע לא מצאו הן את מקומן בסידור התפילה. מן הגמרא במסכת ברכות אנו למדים, שבעבר היו הדברות חלק מסדר התפילה, עוד בימי עבודת הכהנים במקדש. אולם חכמים ביטלו את אמירתן מחוץ למקדש, ודחו את הנסיונות שנעשו בבבל להתקין אמירת עשרת הדברות בצמוד לקריאת שמע, "מפני תרעומת המינין".

מהי אותה "תרעומת המינין" שחששו ממנה? רש"י מפרש: "מפני תרעומת המינין - שלא יאמרו (המינים) לעמי הארץ: אין שאר תורה אמת. ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקדוש ברוך הוא ושמעו מפיו בסיני". בנוסחאות בלתי מצונזרות, נמצא בפירוש רש"י גם הסבר מיהם אותם מינים: "תלמידי ישו". מן הסתם, הכוונה לפאולוס וחבריו, שביקשו לבטל את המצוות המעשיות, והם השתמשו במרכזיות של עשרת הדברות כדי להוריד בערכן של המצוות האחרות ושאר התורה.

נמצא, שדווקא מעלתן הגדולה של עשרת הדברות היא הסיבה שבגללה הן הוצאו מסדר התפילה.

אילו הבעיה היתה רק "המינים" אפשר היה להתמודד איתה בדרכים אחרות. כגון, שהיו מוסיפים פסוקים של מצוות נוספות, או נוסח של אמירה המקדים את הדברות ומסביר שיש עוד מצוות מעבר להן. בידוע, שישנם עוד חלקים בתפילה שהיו יכולים לשמש ל"תרעומת המינין": אזכורים של משיח, ביטויים של הגשמה כלפי הקדוש-ברוך-הוא ועוד. במחקר תולדות התפילה והמדרש, ידועות דוגמאות רבות של פולמוס אנטי נוצרי, ובראש כולם, הברכה שנקבעה בשמונה-עשרה: ברכת המינים. לכאורה, אפשר היה להתפלמס עם הנוצרים בתוך הסידור, ולא להשמיט את הדברות מפני סכנתם. (עי' בשו"ת אגרות משה אורח חיים ח"ד סימן כב שהעלה את הקשיים הללו).

לפיכך נראה לומר, שהביטוי "מפני תרעומת המינין" אינו הסיבה עצמה, אלא תיאור אגדי של הטעם, כדרכם של חכמים בגזירותיהם ותקנותיהם. לעתים קרובות, ניתן טעם בשל מעשה שהיה או תקנה מקומית, אבל מאחרי הסיפור או הדוגמה, מסתתר רעיון רחב יותר. המובע בדרך סיפורית או היסטורית.

השמטתן של הדברות היא עמדה עקרונית של חכמים, שבקשו להדגיש שאין לייחס לעשרת הדברות מעמד יתר על פני שאר התורה. מוצאים בדברי חז"ל ביקורת חריפה על מי ש"דורש דרשות של דופי" ושואל לשם מה נכתבה בתורה פרשת אלופי אדום, ולשם מה צריך לדעת שתמנע היתה פילגשו של אליפז. כך קבע הרמב"ם בעיקר האמונה השמינית, תורה מן השמים: שנאמין שכל התורה הזו הנמצאת בידניו היום הזה היא התורה שניתנה למשה, ושהיא כולה מפי הגבורה, ... כולה תאריכיה וספוריה ומצותיה ... ואין הבדל בין ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, ושם אשתו מהיטבאל בת מטרד, או אנכי ה', ושמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, הכל מפי הגבורה והכל תורת ה' תמימה טהורה קדושה אמת. (פירוש המשנה לסנהדרין י א).

המינות המבקשת ליצור הבחנה בחשיבות ובקדושה של חלקים מן התורה, לא התחילה עם הנצרות ולא מוגבלת לסביבת השפעתה של הדת הנוצרית וממשיכה. המינות הזאת קיימת ונשמעת גם כיום, גם בתוך מחנה ישראל. כאשר חוגים וזרמים שונים סבורים שיש לבחור מן התורה חלקים מתאימים וראויים יותר, ולוותר על אחרים. השמטתן של עשרת הדברות מן הסידור היא השמטה סמלית, ויש בה ממד של 'שתיקה רועמת', אנו מכריזים בתוקף, על ידי שתיקתנו מאמירתן, שאין אנו מסכימים לכך שחלק מן התורה וחלק מן המצוות יתקיים, ואחר ושמט או אפילו יקלו בו ראש ויזלזלו בו.

עם זאת, בעולם המנהגים לא בטלו את חשיבותן של עשרת הדברות, והיא באה לידי ביטוי במנהגי קריאת התורה, ובחגיגות השבועות. קריאת התורה החגיגית בפרשת מתן תורה ופיוטי האזהרות המלווים אותה, הם מרכיב משמעותי בחג השבועות. גם בשאר השנה, בקריאת התורה יש נוהגים לקרוא את עשרת הדברות בטעם מיוחד 'טעם העליון' גם בשבתות יתרו ו-ואתחנן, ולא רק בשבועות. יש נוהגים שהגדול עולה לקריאה זו, יש נוהגים שהצבור כולו עומד בשעת קריאתן. כנגד כל אחד מן המנהגים האלה היו שיצאו חוצץ, בהסתמכם על

דברי הגמרא, אבל האוחזים במנהג לא ויתרו עליו, חילקו חילוקים ותרצו תירוצים, הגבילו את תקנת חכמים האוסרת והמשיכו במנהגם. המהרש"ל (שו"ת סי' ס"ד) אף היה נוהג לאמרן מדי בוקר קודם פסוקי דזמרה. לדעתו, האיסור שבגמרא הוא רק על קריאתן בקריאת חובה, יחד עם קריאת שמע, בברכת יוצר. אבל אין מניעה לקראן כדברי תורה בעלמא. גברה חביבותן של הדברות והן מצאו את המסילות הראויות כדי להופיע בתודעת העם כלב התורה, מבלי להשכיח ומבלי להאפיל על שאר התורה ותרי"ג המצוות.